

Igor Zapadenko

Państwowy rezerwat historyczno-kulturalny «Międzybóž», os. Międzybóž

zastępca dyrektora

e-mail: i.zapadenko@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9341-4760

ARCHITEKCI ZAMKU W MIĘDZYBOŻU W OSTATNIEJ POŁOWIE XVI WIEKU JAN BĄK I KRZYSZTOF BODZAN. ŹRÓDŁA PRZECIWKO MITOM

ARCHITECTS OF THE MEDZHYBIZH CASTLE IN THE LAST HALF OF THE 16th CENTURY JAN BĄK AND KRZYSZTOF BODZAN. ARCHIVES vs MYTHES

© Zapadenko I., 2023

W artykule na podstawie rękopisu „Plac prawnych prac”, który napisano w latach 1753-1755 archiwistą rodziny Sieniawskich Szymonem Jerzym Cerenowiczem, zostaje wprowadzone do obiegu naukowego nazwisko architekta Jana Bąka, dotychczas nie wymieniane w literaturze naukowej. Wymieniony Jan Bąk, obywatel tarnopolski i architekt, przed 1569 r. miał kontrakt z właścicielem miasta Mikołajem Sieniawskim i zlecenie na wykonanie prac budowlanych na zamku w Międzybożu. Jego prawdopodobnym następcą jako architektem w Międzybożu jest Christophus Bozzano z Ferrary, znany także jako “Bozzano incola Russiae”, a także jako Krzysztof Bodzan. Jednocześnie wykazano błędność innych wersji o wyimaginowanych architektach zamku w Międzybożu (Hiob Bretfus, Ambrogio Guagnini), których nazwiska pojawiają się w publikacjach naukowych i historycznych.

Słowa kluczowe: Międzybóž, zamek, XVI wiek, architektura, fortyfikacje, Jan Bąk, Christophus Bozzano, Krzysztof Bodzan

Wprowadzenie

Zamek w Międzybożu ma długą historię, od XII wieku, kiedy to w tym miejscu już znajdowała się drewniana fortyfikacja książąt ruskich, aż do XIX-XX wieku, kiedy powstała znana dziś twierdza Imperium Rosyjskiego. Budowa kamiennego zamku w okresie Wielkiego Księstwa Litewskiego i jego rozbudowa w okresie polskim to pośrednie etapy ewolucji tej budowli.

Do dziś nie znamy wszystkich twórców lub architektów, którzy przez wieki projektowali i rozbudowywali zamek w Międzybożu. Jest rzeczą oczywistą, że nie można jednej osobie przypisać autorstwa skomplikowanej, czasem sprzecznej kombinacji stylów, zespołu fortyfikacji i budowli o różnym przeznaczeniu, którego ewolucja sięga prawie tysiąca lat wstecz. Bezwzględna większość nazwisk robotników, którzy stworzyli, ulepszyli lub przebudowali jakikolwiek starożytny zamek, pozostaje dla nas nieznaną. Można jednak spodziewać się znalezienia wiarygodnych świadectw o osobowości architektów co najmniej od XVI wieku i później, czyli z okresu, który pozostawił po sobie więcej zachowanych źródeł.

Niemniej jednak bardzo niewielu badaczy studiowało dokumenty w celu zbadania historii architektury zamku w Międzybożu, co doprowadziło do rozpowszechnienia sprzecznych i nie zawsze udokumentowanych informacji.

Przegląd najnowszych badań i publikacji

Nie przeprowadzono dotychczas systematycznych badań mających na celu ustalenie tożsamości architektów, którzy zaprojektowali i zbudowali zamek w Międzybożu. Chyba jedynym opracowaniem w jakimś stopniu poświęconym działalności architekta w Międzybożu jest artykuł o *Janie Baptyście Dessieure* (Nestorow, 2009), który od 1699 r. służył Sieniawskim w międzybożskiej włości. Rafał Nestorow słusznie nazywa Dessieura architektem z pewną ostrożnością, gdyż był on przede wszystkim komendantem zamku, nadzorcą budowlanym, a jedynie w razie potrzeby pełnił rolę projektanta budowlanego jednocześnie prowadzącego budowę (S.323). Nestorow zauważa: „Ustalenie dorobku Jana Baptysty Dessieura nastęrcza wiele problemów. Trudno z całą pewnością orzec, jaki był jego rzeczywisty udział w powstaniu poszczególnych budowli, które z relacjonowanych przedsięwzięć prowadzono według jego projektu lub dyspozycji (np. prace remontowe), a które jedynie wizytował z racji pełnionej funkcji” (S.324). Czy Dessieur pełnił jednocześnie obowiązki zewnętrznego architekta - pozostaje to kwestią otwartą (S.355), nie można więc przyjąć, że jego praca miała jakiś zasadniczy wpływ na ukształtowanie się zamku w Międzybożu.

Z całą pewnością należy odrzucić bardzo powszechne, ale błędne stwierdzenie, że w okresie osmańskiej obecności na Podolu (w latach 1672-1699) zamek w Międzybożu został znacznie rozbudowany: „Baszowie Tureccy, których [zamek] był długo mieszkaniem powiększyli go i w guście wschodnim ozdobili” (Świecki, 1816, S.79 i inni). Mit o 27 latach panowania tureckiego w Międzybożu krąży od dwóch stuleci – co najmniej od 1816 r. – od tekstów o charakterze publikacji popularnonaukowej, skąd przedostał się do publikacji naukowych. Jednakże dokumenty archiwalne całkowicie temu zaprzeczają. Międzyboż znajdował się pod panowaniem tureckim tylko około 8 lat (Kołodziejczyk, 1994; Stolicki, 1996), a Turcy nie wzmocnili tutejszych fortyfikacji, w przeciwieństwie do Kamieńca (Zapadenko, Leskiv, 2022). Na początku XX wieku badacz dziejów Podola Juchym Siciński skompilował wspomniany mit o tureckiej budowie zamku i stwierdził, że na głównym korpusie zamku zachowały się „rzeźby w stylu tureckim” do tego czasu (Сецинский, 1901, S.544). Jednak zachowane zdjęcia z tego okresu temu przeczą, a „rzeźbami w stylu tureckim” Siciński najprawdopodobniej błędnie określił detale architektoniczne pałacu zamkowego, który zwieńczony jest nietypową dla Podola formą attyki określanej jako typ śląski lub wschodniosłowacki (Zapadenko, 2020, S.126). Jewgienia Łopuszyńska, która w latach 70. i 90. XX w. kierowała badaniami zamku w Międzybożu w celu jego renowacji, stwierdziła, że nie udało się odnaleźć śladów prac prowadzonych przez Turków (Łopuszńska, 1996, S.46). Nie odnaleziono ich również w momencie przygotowywania niniejszego artykułu. Dlatego nie można mówić o architektach z okresu tureckiego, którzy wpłynęliby na bryłę zamku w Międzybożu.

Warto przyjrzeć się postaciom określanym jako pierwsi architekci tego zamku. Zazwyczaj w literaturze specjalistycznej i popularnonaukowej wymieniani są m.in. *Hiob Bretfus* (Якименко, 2003, S.167; Rutyns'kyj, 2007, S.191), *Ambrozy Gwagnin* (Tyhyj, 2016, S.229), którzy rzekomo mogli zaprojektować zamek w Międzybożu podczas jego aktywnej budowy w XVI wieku. Niestety nie odnajdujemy dowodów źródłowych potwierdzających tą tezę. Ze względu na częste cytowanie z jednej publikacji do drugiej, założenia te tworzą iluzję faktu, a nawet trafiają na strony encyklopedii (Bol'shaâ rossijskaâ ènciklopediâ, 2021) i podręczników.

W tym temacie pojawiają się również inne błędne informacje, których nie sposób zweryfikować. Przykładem jest fragment z tekstu Ihora Kolyady i Wołodymyra Iwasikiwa z podręcznika wprowadzającego do szkolnego kursu historii. We fragmencie znajdziemy informację z nienazwanego źródła informującą, że w 1543 r. pracował nad zamkiem w Międzybożu „pierwszy architekt pochodzenia włoskiego na Ukrainie” *Piotr z Rzymu* (Kolâda, Ivasikiv, 2006, S.11). Autorzy mają zapewne na myśli Piotra Włocha z Lugano (*Petrus Murator Italus*), jednego z najsłynniejszych architektów ówczesnego Lwowa, jednak mylą go z innym architektem – Pawłem Rzymianinem (*Paolo Dominici Romanus*).

Z kolei Wołodymyr Aleksandrowicz, powołując się na księgi grodzkie trembowelskie, pisze, że przy budowie zamku w Międzybożu pracował *Krzysztof Bozzano* (Aleksandrovič, 2001, S.631). Wzmianka ta zasługuje na uwagę, choć Aleksandrowicz pisze w tym samym miejscu, że Bozzano pracował dla Konstantego Ostrońskiego, który właściwie nie miał związku z Międzybożem. Do tej pory jest to prawie jedyna wzmianka o architekcie zamku w Międzybożu, która opiera się na źródłach archiwalnych.

Cel badania

Celem niniejszego opracowania jest wyjaśnienie i uzupełnienie na bazie źródeł informacji o architektach, którzy pracowali w Międzybożu w drugiej połowie XVI wieku, czyli w okresie aktywnej budowy zamku.

Analiza źródeł

W badaniach nad historią architektów pracujących przy zamku w Międzybożu przede wszystkim należy odrzucić powszechne w publikacjach, wielokrotnie powielane w kolejnych tekstach błędne informacje. Twierdzenie, że zamek w Międzybożu został przebudowany przez Hioba Bretfusa (zwanego w ukraińskich źródłach *Iowem Pretwiczem*) za czasów Mikołaja Sieniawskiego, może opierać się na dwóch fałszywych wnioskach. Po pierwsze, można go pomylić z innym *Pretwiczem*, imieniem *Bernard*, znanym również jako *Murus Podoliae, Pogromca Tatarów, Terror Tartarorum*, który rzeczywiście był w Międzybożu na służbie Mikołaja Sieniawskiego, ale był wybitnym dowódcą wojskowym, a nie architektem. Druga powtarzająca się w publikacjach błędna informację zapewne wynika z faktu, że autorzy tekstów dokonują pseudoanalogii. Zakładają oni, że jeśli Hiob Bretfus odbudował zamek w Kamieńcu, to odbudował też zamek w Międzybożu. Autorzy ci nie biorą pod uwagę, że pierwszy z wymienionych zamków był własnością koronną, a drugi prywatną, a zgodnie z zasadą panującą w tych czasach nadworny architekt królewski nie mógł jednocześnie pracować dla innego klienta. Ponadto dziedzictwo architektoniczne Hioba Bretfusa jest opisane dość szeroko i dokładnie, ale nie ma w nim informacji o jego rzekomej pracy na zamku w Międzybożu.

Kolejnym powielanym w publikacjach błędem jest przypisywanie prac architektonicznych nad zamkiem w Międzybożu Włochowi Ambrozemu Gwagninu, ojcu autora „Kroniki Sarmacji Europejskiej”. Bohdan Tychy pisze, że kiedy Mikołaj Sieniawski zdobył Międzybóż, prawdopodobnie powierzył jego odbudowę w stylu renesansowym i umocnienie Włochowi Ambrozemu Gwagninu (Tyhyj, 2016, S.229). Tychy również uważa zamki w Brzeżanach i Jazłowcu za efekt działalności Gwagnina w czasach Mikołaja Sieniawskiego (tamże, S.228–229). By to zweryfikować należy przyjrzeć się biografii Gwagnina, który w czasie budowy wspomnianych zamków przebywał w rodzinnej Weronie, a opuścił ją dopiero w 1555 roku z powodu nędzy (Mycyk, 2007, S.6). Co więcej, Ambrozy Gwagnin i jego syn Aleksander zapewne nie byli architektami, a nawet wątpliwe jest, czy w ogóle można ich nazwać fortyfikatorami, jak to czyni Jurij Mycyk (tamże).

Ponadto nie ma żadnej pisemnej wzmianki o działalności Gwagninów jako architektów, a wszelkie wypowiedzi o ich działalności architektonicznej opierają się na błędnie popełnionym przez Olega Dyaczoka w tłumaczeniu listu Mikołaja Sieniawskiego z 25 lutego 1561, który rekomenduje Ambrozego i Aleksandra Gwagninów na służbę królowi polskiemu. Ten cytował, że Ambrozy „*знається на обороні, облозі та будівництві міст і замків*” – „zna się na obronie, oblężeniu i budowie miast i zamków” (Dâčok, 2004, S.311) w czasie, gdy oryginalny tekst mówi, że Ambrozy jest „*doswiadczonym, zwłaszcza około bronyenya osadzanya y dobyvanya Myasth y Zamkof*” (Wiszniewski, 1845, S.533). W źródłach określony jest więc on jako wykwalifikowany żołnierz lub wojskowy inżynier, a ta dziedzina działalności jest zupełnie inna niż budowniczy zamków i miast. Warto zauważyć, że Sieniawski mówi o tych talentach Gwagnina ze słów wojewody sandomierskiego, tak jakby powoływał się na opinię a nie osobiście znał jego działalność. Po tej rekomendacji Ambrozy Gwagnin wraz z synem wstąpił do królewskiej służby wojskowej, pełnili funkcję rotmistrzów w Krakowie, później w Witebsku, brali udział w kilku kampaniach wojskowych. Brak informacji o jego działalności budowlanej ani w liście Mikołaja Sieniawskiego, ani w innych źródłach, co prowadzi do konkluzji – „budowniczy zamków Ambrozy Gwagnin” to mit, który pojawił się w ukraińskich publikacjach z powodu jednego błędnego tłumaczenia z polskiego i był powielany w kolejnych publikacjach.

W dalszej części artykułu zwrócę uwagę na wzmianki dokumentalne z materiałów archiwalnych, które zawierają inne informacje o architektach zamku w Międzybożu.

Główny zbiór dokumentów, które składają się na mniej lub bardziej szczegółowy obraz rozwoju zamku w Międzybożu, powstał w XVIII wieku. W tym czasie stworzony przez książąt Czartoryskich system

biurokratycznego zarządzania licznymi dobrami produkował i przechowywał wiele inwentarzy, rachunków, listów itp., także w okresie Sieniawskich. Dokumenty te pozwalają nam wyrobić sobie obraz funkcjonowania majątku magnackiego i charakter ludzi, którzy byli zaangażowani w jego rozwój. Ważnym i obszernym dziełem jest rękopis Szymona Jerzego Cerenowicza *Plac prawnych prac* (1753–1755). Spośród autorów ukraińskich uwagę na to źródło rękopiśmienne zwrócił M. Krykun, który odwoływał się do niego w swoich pracach już w latach 60., a następnie poświęcił temu rękopisowi i jego autorowi obszerny artykuł analityczny (Krykun, 2011). Definiuje w nim *Plac...* jako „kronikę” dotyczącą dóbr podolskich Sieniawskich i Czartoryskich, której treść sprowadza się głównie do omówienia aspektów prawnych majątków w województwach podolskim i braclawskim (tamże, S.452). Zasadniczą treść trzytomowego rękopisu stanowią wyciągi z metryk Koronnych i Litewskich, dokumenty prawne archiwów w Brzeżanach i Międzybożu, wyciągi z licznych ksiąg grodzkich z XVI-XVII w., akty rozgraniczeniowe, lustracje itp.

dzyboża innot potowum.
 Tanta molis erat Majoribus condere tē Włōć, ale
 niemniejsza byta sollicitudo z kosztem erogowanym ad
 nowania y fortecā assekurowania oneyże, gdy stante
 vitā jeszcze ow Wielki Mikołaj Jurisquaesitor Mię
 dzyboża zkontraktował był z Janem Bąkiem Obywatelem
 Tarnopolskim y Architektem względem dokoń
 czenia Murów wyprowadzenia Bastyonu etc: Kasztellu
 Międzybożskiego. Ze tedy pod Kontynuacyą tey
 Fabryki sam w Lublinie podczas Seymu, iako się wy
 zey rzekło, iako Filar Ojczyzny przez śmierć cecidit,
 przeto ow Architekt tegoż zaraz nieodwłocznie 1569
 Roku, do Xiąg Grodzkich Trembowelskich *Fonā Sextā*
intra Octavas Festi Sacratissimi Corporis Domini per
Oblatam podał Kontrakt.
 XVII. W. ... nie exinde Międzyboż tē Cytaḍella tak

Ryc. 1. Fragment rękopisu Sz. J. Cerenowicza “*Plac prawnych prac...*” (Lwowska Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka NAN Ukrainy, Oddział Rękopisów. Zesp. 5, Inw. 1, Jedn. 3268/I, S.26)

Rękopis Cerenowicza jest źródłem narracyjnym, ponieważ przekazuje informacje pośrednio, poprzez opis autora, który pracował z oryginalnymi dokumentami. Osobliwością stylu *Placu...* jest to, że jego autor zamieszczał niekiedy zapiski o charakterze chronicznym, genealogicznym i społecznym, niezwiązane z celem pracy, ale interesujące dla historii opisywanego w niej regionu, informacje te znajdują się wśród obszernych opisów dokumentalnych i majątkowych. Mykoła Krykun w swoich artykułach nie poświęcał tym notatkom większej uwagi, gdyż celował w inne aspekty, ale dla badacza zajmującego się lokalną historią są to notatki bardzo interesujące.

Jedna z notatek *Placu...* zawiera bezpośrednie nawiązanie do przedmiotu naszego zainteresowania – tożsamości jednego z architektów, który w drugiej połowie XVI wieku prowadził budowę zamku w Międzybożu:

“...Tanta molis erat Majoribus condere tē Włōć, ale niemniejsza byta sollicitudo z kosztem erogowanym adornowania y fortecā assekurowania oneyże, gdy stante vita jeszcze ow Wielki Mikołaj Jurisquaesitor Międzyboża zkontraktował był z Janem Bąkiem Obywatelem Tarnopolskim y Architektem względem dokończenia Murów wyprowadzenia Bastyonu etc: Kasztellu Międzybożskiego. Ze tedy pod Kontynuacyą tey Fabryki sam w Lublinie podczas Seymu, jako się wyżej rzekło, jako Filar Ojczyzny przez śmierć cecidit, przeto ow Architekt tegoż zaraz nieodwłocznie 1569 Roku, do Xiąg Grodzkich Trembowelskich

Fena Sexta intra Octavas Festi Sacratissimi Corporis Domini per Oblatam podał kontrakt” (Cerenowicz, Sz. J. 1753-1755, S.26).

W jednym fragmencie tekstu podane jest imię i nazwisko architekta, któremu powierzono budowę istniejącego już zamku w Międzybożu, miejsce pochodzenia architekta, wykaz (niepełny) powierzonych mu zadań oraz mniej więcej określony czas jego działalności. W momencie przygotowywania niniejszego artykułu nie udało się odnaleźć innych informacji o wspomnianym w źródle architekcie Janie Bąku. Tarnopol został założony jako miasto w 1540 roku - w tym samym czasie, kiedy hetman koronny Mikołaj Sieniawski („Wielki Mikołaj”, „Jurisquaesitor [ustawodawca] Międzyboża” i „Filar Ojczyzny”, jak nazywa go Cerenowicz) nabył całe miasto Międzybóź i włości w pełnej własności. Poprawne jest zatem założenie, że Jan Bąk nie był od urodzenia mieszkańcem Tarnopola, lecz przybył do rozwijającego się miasta w dojrzałym wieku, aby tu pracować w zawodzie.

W którym konkretnie roku Mikołaj Sieniawski zawarł z nim umowę o pracę w Międzybożu? Odpowiedzi należy być może szukać w tych samych trembowelskich księgach grodzkich, z którymi pracował Cerenowicz w 1713 r. (Krykun, S.457), i w których Włodzimierz Aleksandrowicz znalazł wzmiankę o architekcie Krzysztofie Bozzano (Bodzanie) (Aleksandrovič, S.631). Wyciągi z niektórych dokumentów z XVI wieku świadczą o tym, że w tym czasie w Międzybożu trwają aktywne prace budowlane. Białkowski (Białkowski, 1920, S.45) powołując się na akty Kamienieckiego Sądu Ziemińskiego pisze, że Mikołaj Sieniawski zastawiając „...wieś Hryniowce 1566 r., „zastrzega, że kmiecie tej wsi powinni co rok do zamku międzyboskiego zwieść pewną ilość drzewa”. Zresztą na innej stronie (S.66) Białkowski pisze o tym fakcie jakby dotyczył on nowego zamku w Międzybożu. Ta ostatnia wzmianka daje obecnie podstawy do przypuszczenia, że chodziło o budowę nowego regularnego zamku, który znajdował się w odległości 2 km od Międzyboża na równinie zalewowej rzeki Boh, naprzeciw nieistniejącej już wsi Rakowiec. Zamek ten został później całkowicie zniszczony i obecnie jest zwany „Zamczyskiem Rakoczi”. Dyskusja nad tą hipotezą nie jest przedmiotem artykułu – jednakże mamy dowody na to, że prace budowlane i fortyfikacyjne w Międzybożu miały miejsce w okresie, kiedy kupił go Mikołaj Sieniawski i trwały aż do jego śmierci (a nawet później), dlatego też przez ten cały okres potrzebny był architekt.

Data graniczna kontraktu Jana Bąka związana jest ze śmiercią Mikołaja Sieniawskiego 2 lutego 1569 r. w Lublinie, dokąd Sieniawski przybył na Sejm w sprawie utworzenia Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Notatka w tekście Cerenovycha mówi o podaniu przez Jana Bąka kontraktu *per oblatam* (co oznacza *do dosłownego wpisu*) trembowelskich ksiąg grodzkich po śmierci swego pracodawcy. Wpis ten ma miejsce po uroczystości Bożego Ciała, czyli w czerwcu 1569 r.

W tym miejscu warto zwrócić uwagę na wspomnianą wyżej dokumentalną wzmiankę Aleksandrowicza o Krzysztofie Bozzano jako budowniczym zamku w Międzybożu (Aleksandrovič, 2001, S.631). Dokument archiwalny, na który powołuje się badacz, znajduje się w zbiorze dokumentów tego samego sądu grodzkiego Trembowli, w księdze wpisów umów, dekretów i sprawozdań za lata 1570-1573 (Sąd Grodzki... 1533-1784, karta 12) i pochodzi z 1570 roku. Chodzi prawdopodobnie o rejestrację kontraktu Krzysztofa Bozzano (Bodzana) zawartego na dalszą pracę w Międzybożu. Tak jak Jan Bąk, Krzysztof Bozzano wcześniej pracował w Tarnopolu. O jego pracy około 1565 r. w tym mieście z dodatkowym tytułem *incola Russiae* – „mieszkaniec Rusi” w odniesieniu do akt archiwalnych pisze Władysław Łoziński (Łoziński, S.30).

Podsumowując, sugeruje to, że architekci Jan Bąk i Krzysztof Bozzano (Bodzan) pracowali kolejno, jedno po drugim na zamku w Międzybożu.

Wnioski

Część powszechnych twierdzeń o autorstwie architektury zamku w Międzybożu jest mityczna i niesprawdzona. Ich waga opiera się jedynie na znacznej ilości cytowań rekurencyjnych z artykułu do artykułu, gdy autorzy nie zadają sobie trudu znalezienia oryginalnych źródeł wypowiedzi i porównania ich z ustalonymi faktami. Dlatego też przede wszystkim należy odrzucić jako niepotwierdzone lub obalone informacje o budowie tego zamku w XVII wieku przez „najeźdźców tureckich” (szczegóły zob. Zapadenko, Leskiv, 2022), a w XVI wieku przez Hioba Bretfusa, Ambrozego Gwagnina, Piotra Włocha czy Pawła Rzymianina.

Natomiast znajdujemy oparte na dokumentach archiwalnych informacje, że w drugiej połowie XVI wieku nadwornymi architektami Sieniawskich na zamku w Międzybożu są: Jan Bąk, obywatel tarnopolski i architekt, oraz Krzysztof Bodzan „*incola Russiae*”, którego nazwisko jest również wymieniane w związku z działalnością w Tarnopolu. Nazwisko Jana Bąka w kontekście jego pracy przy architekturze międzybożskiego zamku nie pojawiło się dotychczas w publikacjach naukowych.

Z tych wzmianek i dostępnych dokumentów wynika, że Jan Bąk i Krzysztof Bodzan kolejno, jeden po drugim, wykonywali obowiązki nadwornych architektów. Jan Bąk pracował za życia hetmana Mikołaja Sieniawskiego (później 1540 roku, aż do roku 1569), a Krzysztof Bodzan już po śmierci Sieniawskiego, czyli od 1570 roku. Ze źródeł dowiadujemy się, że Janowi Bąk powierzono podstawowe prace związane z ukończeniem zamku (dokończenie murów, wyprowadzenie bastionu itp.), których pełna lista znajduje się w Trembowelskich księgach grodzkich i wymaga wyjaśnienia. Szczegóły umowy z Krzysztofem Bodzaniem również wymagają wyjaśnienia w trembowelskich księgach grodzkich, jak także dalszych badań.

Niestety w chwili publikacji tego artykułu dostęp do archiwum na Ukrainie jest niemożliwy z powodu stanu wojennego. Dlatego konieczne jest poszukiwanie dodatkowych informacji w innych źródłach.

References

- Aleksandrovyč, V., 2001. Architektura i urbanistyka. *Īstorîâ ukraïns'koï kul'turi*. Kyïv: Naukova dumka. T. 2 Ukraïns'ka kul'tura XIII – peršoï polovyny XVII stolit'. [in Ukrainian]
- Âkymenko, N., 2003. *Zamek w Międzybożu w obwodzie Chmielnickim. Kraëznavstvo v Ukraïni: sučasnyj stan i perspektyvy*. S.166-168. [in Polish]
- Białkowski, L., 1920. *Podole w XVI wieku. Rysy społeczne i gospodarcze*. Warszawa: Druk P. Piotrowskiego. [in Polish]
- Bol'shaâ rossijskaâ ênciklopediâ. Êlektronnaâ versiâ, 2021. *Międzybóz*. [online] Available at: <https://bigenc.ru/domestic_history/text/5758304> [Accessed: 12.02.2023]. . [in Russian]
- Cerenowicz, Sz. J., 1753-1755. *Plac prawnych prac Międzyboż w Podolu, Granów w Ukrainie, dobra jo. xięstwa ichmciów Czartoryskich wojewodów, generalów ziem ruskich y podolskich małżonków dziedziczne przez Szymona Jerzego Cerenowicza [...] delineowany roku pańskiego 1753-1755. Tom I*. Lwowska Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka NAN Ukrainy, Oddział Rękopisów. Zespól 5, Inwentarz 1, Jednostka 3268/I. [in Polish]
- Dáčok, O., 2004. Kronikarz Aleksander Guagnin. *Ukraïns'kyj arheograficznyj soričnyk*. 11/12 (8/9), S.299–321. . [in Ukrainian]
- Koláda, Ī. i Īvasikiv V., 2006. Metody studiowania tematu: „Miasta ukraïnskie a rozwój sztuki w XVI wieku”. (Historia Ukrainy. 8 klasa). *Īstorîâ v školi*. 4, S.10–15. . [in Ukrainian]
- Kołodziejczyk, D., 1994. *Podole pod panowaniem tureckim: Ejalet Kamieniecki 1672-1699*. Warszawa: Oficyna wydawnicza POLCZEK Polskiego Czerwonego Krzyża. [in Polish]
- Krykun, M., 2011. Szymon Jerzy Cerenowicz i jego księga Plac prawnych prac. *Podil's'ke voëvodstvo u XV-XVIII st.: Statti i materialy*. L'viv: NTŠ, S.449-488. [in Polish]
- Lopušyns'ka, Ê., 1996. Twierdza w Międzybożu. *Pam'âtky Ukraïny*, 3–4, S.42–47. [in Polish]
- Łoziński, W., 1898. *Sztuka Lwowska w XVI i XVII wieku : Architektura i rzeźba*. Lwów: Księgarnia H. Altenberga. [in Polish]
- Mycyk, Ū., 2007. *Kronika Sarmacji Europejskiej*. Kyïv: Wydavnyčyj dim “Kyêvo-Mogylâns'ka akademiâ”. [in Ukrainian]
- Nestorow, R., 2009. Jan Baptysta Dessieur Architekt, inżynier czy plenipotent Adama Mikołaja Sieniawskiego? *Biuletyn Historii Sztuki*, 3, S.319-360. <https://doi.org/10.11588/diglit.35030.30> [in Polish]
- Rutyns'kyj, M., 2007. *Turystyka zamkowa na Ukrainie*. Kyïv: Centr učbovoï literatury. [in Ukrainian]
- Sąd Grodzki, Trembowla, ziemia Galicyjska, województwo Ruskie, 1533-1784. Księga wpisów umów, dekretów i sprawozdań 1570-1573*. Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie. Zespól 17, Inwentarz 1, Jednostka 93. [in Polish]

Stolicki, J., 1996. Znaczenie Międzyboża w stosunkach polsko-tureckich w latach 1672-1699. *Medžibiž 850 rokiv istorii: Materialy naukovo-praktyčnoj konferencii 17 serpnâ 1996 r.* S.42-44. [in Polish]

Świecki, T., 1816. *Opis starożytnej Polski*, T. 2. Warszawa: Druk Zawadzkiego i Węckiego. [in Polish]

Tyhyj, B., 2016. Z nowych badań etapów budowy zamku w Brzeżanach i jego dekoracji artystycznej *Naukovij visnik "Mežibiž"*, 1. [in Polish]

Wiszniewski M., 1845. *Historia literatury Polskiej*, T.7. Kraków. [in Polish]

Zapadenko, I., 2020. Architectural symbols in the attics of the Sieniawski palace in the context of the Renaissance and the Reformation and its application to the problem of dating some objects of Medzhybizh castle. *Current issues in research, conservation and restoration of historic fortifications*, 12, S.110-138.

Zapadenko, I. and Leskiv, I., 2022. About the «turkish fortifications» of Medzhybizh 1672-1699 in the context of the documentary chronology of the Ottoman claims for Podillya. *Current issues in research, conservation and restoration of historic fortifications*, 17, S.53-62. <https://doi.org/10.23939/fortifications2022.17.053>

Igor Zapadenko

Deputy director for research
of State Historical and Cultural Reserve Mezhybizh, Medzhybizh town
e-mail: i.zapadenko@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9341-4760

ARCHITECTS OF THE MEDZHYBIZH CASTLE IN THE LAST HALF OF THE 16th CENTURY JAN BĄK AND KRZYSZTOF BODZAN. ARCHIVES vs MYTHES

© Zapadenko I. 2023

This article informs for the first time that in the second half of the 16th century, a citizen of the city of Ternopil, Jan Bąk ("Jan Bonk" in English transcription), was employed by Mikołaj Sieniawski as the architect of Medzhybizh Castle (now in Khmelnytskyi region, Ukraine). The notice of this fact was found by the author in the first volume of the manuscript "Plac prawnych prac" ("A place for legal searches" – from Polish). This manuscript was written by Shymon Jerzy Cerenowicz in 1753-1755 as a result of his research in the archives of the Polish-Lithuanian Commonwealth, at the request of Prince August Aleksander Czartoryski.

The "Plac prawnych prac" manuscript contains a lot of important information about events in the Podole Voivodeship in the 15th-18th centuries. One of the new facts is the following text (author's translation from Polish):

"The Legislator of Medzhybizh, Mikołaj Sieniawski the Great, when he was alive, signed a contract with Jan Bąk, a Ternopil citizen and architect. This contract obliged to finish the construction of walls, build a bastion, etc. in Medzhybizh Castle. While the construction of the castle continued, Mikołaj Sieniawski died in Lublin during the Sejm. Therefore, this architect urgently registered the contract in the City court of Terebovlya, in 1569 on the eighth day after the Solemnity of the Most Holy Body of the Lord".

From this text, we learn for the first time about the previously unknown name of the architect Jan Bąk and about some of his works in Medzhybizh Castle.

The author of the article notes that Christophus Bozzano "incola Russiae" also known as Krzysztof Bodzan was probably the next architect in Medzhybizh castle (according to V. Aleksandrovich). However,

the widespread statements about Hiob (Job) Brefus, Ambrogio Guagnini, Peter from Rome as the architects of the Medzhybizh Castle are not proven and are false.

Keywords: Medzhybizh, castle, 16th century, architecture, fortifications, Jan Bąk, Christophus Bozzano, Krzysztof Bodzan